

İSLÂM İLİM VE DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE

# KÂDÎ BEYZÂVÎ

*editör*

Mustakim Arıcı



**Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**

Yayın No. 697  
İSAM Yayınları 188  
İlmî Araştırmalar Dizisi 85  
© Her hakkı mahfuzdur.

**İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde  
KÂDÎ BEYZÂVÎ**

Editör: Mustakim Arıcı



TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)  
tarafından yayına hazırlanmıştır.  
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul  
Tel. 0216. 474 0850  
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın hazırlık Mustafa Demiray  
Tashih İsa Kayaalp, İsmail Özbilgin, İnalet Bebek, Rabia Aydın,  
Okan Kadir Yılmaz, Ali Haydar Ulusoy  
Tasarım Ender Boztürk, M. Emin Albayrak



Bu eser  
TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)  
İkinci Klasik Dönem Projesi  
kapsamında yayınlanmıştır.

Proje koordinatörü M. Suat Mertoglu

Bu kitap  
İSAM Yönetim Kurulu'nun 13.06.2014 gün  
ve 2014/12 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Aralık 2017  
ISBN 978-975-389-966-6

**Basım, Yayın ve Dağıtım**

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.  
Serhat Mah. Alınteri Bulvarı 1256. Sokak No. 11  
Yenimahalle/Ankara  
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32  
bilgi@diyanetvakfiyayin.com.tr  
Sertifika No. 15402



YAYINEVİ KİTAPBEVİ BASIMEVİ

İslâm ilim ve düşünce geleneğinde Kâdî Beyzâvî / ed. Mustakim Arıcı - 1. bs. -  
Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.  
786 s. ; hrt. ; şkl. ; 24 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 697. İSAM Yayınları ;  
188. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 85)  
Dizin ve kaynakça var.  
ISBN 978-975-389-966-6

# 6

## MESÂBÎHU'S-SÛNNE ŞERHİ TUHFETÜ'L-EBRÂR BAĞLAMINDA BEYZÂVÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ\*

Abdullah Taha İmamoğlu

Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

### I. Giriş

Bütün çalışmalarını sünnet üzerine yoğunlaştırdığı için “Muh-yissünne” ve “Rüknüddin” lakaplarıyla meşhur olan Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* adlı eseri İslâm âleminde büyük şöhret kazanmış, hem ihtisar ve tahric edilmiş hem de üzerine şerh ve hâşiye olmak üzere otuzdan fazla çalışma yapılmıştır.<sup>1</sup> Ayrıca Hanefî fakihlerinden Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. Ali b. Ömer el-Kazvî'nî (ö. 750/1349) *Mesâbîhu's-sünne*'deki bazı hadislerin mevzû olduğunu iddia etmiş, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) de bu iddialara *el-Ecvibe an ehâdis vakaat fi Mesâbîhi's-sünne ve vusîfet bi'l-vaz'* adıyla yazdığı

.....

\* Bu metin *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*'nin 14. sayısında yayımlanmış “Bezyâvî'nin Mesâbîhü's-Sünne Şerhi Tuhfetü'l-ibrâr'daki Hadis Şerh Metodu” başlıklı makalemizin genişletilmiş halidir.

<sup>1</sup> *Mesâbih* üzerine yazılan şerh ve hâşiye çalışmalarının ayrıntılı bir listesi için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1698-1702; Habeşî, *Câmiu's-sürâh ve'l-havâşî*, III, 1713-1722.

risâlesiyle cevap vermiştir. Bahse konu olan on sekiz hadisi sıhâhat derecelerini de belirtmek suretiyle savunan müellif, bu hadislerin çoğuna mevzûluk sıfatı verilemeyeceğini, zira hadisin mevzûluğu ile ilgili hüküm şartı bulunmadığını ifade etmiştir.<sup>2</sup>

Tasnif döneminden derleme dönemine geçişin ilk örneklerinden biri olması *Mesâbîhu's-sünne*'nin önemini arttırmaktadır. Eserin en belirgin vasfı isnattaki ilk râvinin zikredilip senedin tamamıyla hazfedilmesi ve hadislerin “sıhâh” ve “husân” olarak iki ana başlık altında taksim edilmesidir.<sup>3</sup> *Mesâbîh*'in ilk şârihlerinden Hüseyin et-Turbüşti'nin (ö. 600/1203) ifadesine göre eserin bu derece şöhret bulması, hadislerin fakih muhaddislerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde fikhî tertip açısından en münasip yerlere konulmasından ileri gelmektedir.<sup>4</sup> Nitekim Kâtib Çelebi de (ö. 1067/1657) bu eseri şu ifadelerle övmüştür:

*Mesâbîh* tertip bakımından en güzel eserlerdendir. Çünkü hükümlerin delilleri öyle bir usulle yerleştirilmiştir ki fakih ondan çok güzel bir şekilde istifade eder. Tergîb ve terhib hadislerini ilmin gerektirdiği ve kendisinden razı olunacak şekilde yerleştirmiştir. Şayet bir kişi bir babın yerini değiştirmeyi düşünse *Mesâbîh*'ten daha münasip bir yer bulamazdı.<sup>5</sup>

Eserin fakihler tarafından kullanışlı olması büyük bir itibar görmesine sebep olmuş ve *Mesâbîh* hem Osmanlı hem de Hint medreselerinde daima tedris edilegelen bir hadis kitabı olmuştur.<sup>6</sup>

•••••

<sup>2</sup> Erkaya, “Mesâbîhu's-sünne'nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer el-Kazvî'nin Risalesine İbn Hacer el-Askalânî'nin Cevapları”, s. 95.

<sup>3</sup> Hatiboğlu, “Mesâbîhu's-sünne”, s. 258; ayrıca *Mesâbîh*'in önemi için bk. Düzenli, “Beğâvî'nin Kitabı'l-Mesâbih Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası”, s. 257-261.

<sup>4</sup> Tâlib, “Mukaddimetü't-tahkîk”, I, 6.

<sup>5</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1701-1702.

<sup>6</sup> Karacabey, “XV. ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi”, s. 230; Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 91.

*Mesâbih* şerhi *Tuhfetü'l-ibrâr*, müfessir ve mütekellim kimliğiyle öne çıkan Kādî Beyzâvî'nin (ö. 691/1291-1292) hadis sahasındaki yegâne eseridir.<sup>7</sup> Bu şerhin önemi VII. (XIII.) asırda *Mesâbih* üzerine yapılan ilk ve tam şerhlerden biri olmasından kaynaklanmaktadır. *Şerhu'l-Mesâbih* olarak da anılan ve Kâtip Çelebi tarafından *Tuhfetü'l-ibrâr* olarak kaydedilen şerhin Beyzâvî'ye nispeti hakkında herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır.<sup>8</sup> Müellifin kendisi de şerhinin muhtelif yerlerinde bazı konulara derinlemesine temas etmemiş ve mevzu hakkında kendi yazdığı kitaplara işaretle bulunarak gerektiğinde ilgili yere bakılmasını tavsiye etmiştir.<sup>9</sup>

Fars emîri Moğollar'la iyi geçindiği için Moğol istilâsından kurtulan ve istilâdan kaçan ulemânın beşiği olan Şîraz şehrinde geniş bir ilmî muhit oluşmuş ve Beyzâvî hayatının büyük bir kısmını bu şehirde geçirmiştir. Bir ulemâ ailesine mensup bulunan Beyzâvî, ilk hocası olan babasından icâzet alarak kendini yetiştirmiş, Tebriz'de karşılaşmış sohbetlerinden faydalandığı Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Kütah-tâf'den mânevî feyiz almıştır.<sup>10</sup>

.....  
<sup>7</sup> Radiyyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-envâr* isimli, nahiv kurallarına göre derlediği hadis eserine Ekmeleddin Bâbertî de (ö. 786/1384) *Tuhfetü'l-ibrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr fi'l-cem' beyne's-Sahihayn* adlı bir şerh yazmıştır. Muhtemelen Bâbertî *Meşârik* şerhine bu ismi verirken Beyzâvî'den etkilenmiş olmalıdır. Bâbertî şerhinin incelendiği bir çalışma için bk. Beyler, "Ekmelüddîn Bâbertî'nin Hadis Şerhçiliği", s. 160-199.

<sup>8</sup> Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1698.

<sup>9</sup> Beyzâvî'nin kendi eserlerine yaptığı atıflar için bk. *Minhâcû'l-vüsûl ve Mirsâdü'l-ifhâm'a* birlikte yapılan atıf: Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 17; *Tavâliu'l-envâr'a* yapılan atıf: I, 113; *Envârü't-tenzil'e* yapılan atıf: I, 526.

<sup>10</sup> Tâlib, "Mukaddimetü't-tahkik", I, 4.

## II. *Mesâbih Şerhi Tuhfetü'l-ibrâr*

Kâdî Beyzâvî'nin *Mesâbih* şerhi *Tuhfetü'l-ibrâr*'ın Türkiye kütüphanelerindeki yazma nüshaları tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

- Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 339-340, 289 varak, 300 varak.
- Murad Molla Ktp., nr. 534-535, 260 varak, 279 varak.
- Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 113, 246 varak.
- Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 968, 140 varak.
- Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 235, 370 varak.
- Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 786, 43 varak.
- Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 578-579, 143 varak, 312 varak.
- Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 150, 182 varak.
- Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 498, 296 varak.
- Râgıb Paşa Ktp., nr. 326, 554 varak.
- Antalya Akseki İlçe Halk Ktp., nr. 40, 285 varak.
- Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 908, 315 varak.

Beyzâvî üzerine müstakil bir kitap çalışması yapan Muhammed ez-Zühaylî'nin ifadesine göre *Tuhfetü'l-ibrâr*'ın bu nüshalar dışında Kahire, Musul ve Pakistan'da da farklı nüshaları bulunmaktadır.<sup>11</sup>

Nâşirin ifadesine göre *Tuhfetü'l-ibrâr*'ın tahkikinde Köprülü Kütüphanesi'ndeki Fâzıl Ahmed Paşa koleksiyonunda yer alan 339 ve 340 numarada kayıtlı nüshalar kullanılmıştır.<sup>12</sup> Yukarıda zikredilen yazma nüshalara istinaden muhakkikin birçok nüshayı tespit edemediği anlaşılmaktadır. Bu durum yapılan

.....

<sup>11</sup> Zühaylî, *el-Kâdî el-Beyzâvî*, s. 174.

<sup>12</sup> Tâlib, "Mukaddimetü't-tahkîk", I, 28-30.

çalışmanın edisyon kritikten ziyade bir neşir faaliyeti olduğunu ortaya koymaktadır.

Şerhin dört kısımdan oluşan mukaddimesi en mühim vasıflarından ilkidir. Müellif klasik kaynakların telifinde görülen “mukaddimetü'l-kitâb” (önsöz) ve “mukaddimetü'l-ilm” (giriş) şeklindeki iki ayrı unsurdan oluşan takdim yazma geleneğini sürdürmüştür.<sup>13</sup> Beyzâvî, mukaddimetü'l-kitâb kısmında *Mesâbih*'i babasından defalarca okuyup dinlediğini ifade etmiş ve ailesinin tarikiyle kendisinden Ferrâ el-Begavî'ye kadar ulaşan icâzet silsilesini de bu kısımda zikretmiştir.<sup>14</sup> *Mesâbih* icâzetini ise dayısı Saîd er-Rabbânî Şehâbeddin Ebû Bekir b. İmâm el-Kâdî Necmeddin Abdurrahman el-Beyzâvî'den aldığını belirtmiş ve bu silsileye ilâveten birkaç adet tarik daha zikrederek bu kadarıyla iktifâ ettiğini ayrıca vurgulamıştır.<sup>15</sup>

Mukaddimenin diğer üç kısmını “mukaddimetü'l-ilm” bahsine ayıran müellif, ilk bahsi kitap ve sünnetin aynı vadiyi oluşturduğuna ve diğer ilimlerin dayanakları olmak bakımından bu iki ilmin bir kaynağı teşkil ettiğine temas etmiş ve bu vesileyle kısa da olsa ilimleri belli bir perspektiften tasnif etmiştir.<sup>16</sup> Kitap ve sünnetin birbiriyle olan uyumuna mukaddimenin üçüncü kısmında yer veren Beyzâvî hadisleri akait, ahkâm ve ahbâr olmak üzere üçe ayırmıştır. “O ‘hevâ’dan konuşmaz”<sup>17</sup> âyet-i kerîmesine binaen bu kısımda kitap ve sünnet ilişkisini tahlil etmiş ve hadislerin niçin kelâmullah gibi telakki edilemeyeceğini ortaya koymuştur.<sup>18</sup> Mukaddimenin son kısmını hadis çeşitlerine ayıran Beyzâvî “men kezebe aleyye”<sup>19</sup>

•••••

<sup>13</sup> Ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş, “Mukaddime”, s. 115.

<sup>14</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 4-5.

<sup>15</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 5-6.

<sup>16</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 6.

<sup>17</sup> en-Necm 53/3.

<sup>18</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 8-10.

<sup>19</sup> Buhârî, “İlim”, 38.

hadisine istinaden Hz. Peygamber'e yalan hadis isnadının bir vâkıa olduğuna değinmiş ve hadis uydurulmasının gerekçelerini kısaca tazvih ederek hadis usulüne dair değerlendirmeler yapmıştır.<sup>20</sup> Sihâh ve hısân ayırımına dikkat çekerek esere girizgâh yapan müellif sahâbî râvinin zikredilme gerekçelerini üç alt başlıkta ele almış ve "Ameller niyetlere göredir"<sup>21</sup> hadisinin şerhiyle ilgili kısımda bu hususu beyan etmiştir.<sup>22</sup>

### III. *Tuhfetü'l-ibrâr'*ın Kaynakları

Beyzâvî'nin şerhinde dikkat çeken en önemli hususlardan biri hadislerde zikredilen kelime ve cümlelerin tahlillerinde sıklıkla dil ve edebiyat âlimlerinin eserlerine müracaat etmesi ve gerek sarf gerekse nahiv yönünden hadisleri açıklamasıdır. Onun umumiyetle müracaat ettiği âlimler Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),<sup>23</sup> Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793),<sup>24</sup> Sîbeveyhi (ö. 180/796),<sup>25</sup> Asmaî (ö. 216/831),<sup>26</sup> İbn Zekvân (ö. 242/856-7),<sup>27</sup> İbnü's-Sikkît (ö. 244/858),<sup>28</sup> İbn Fâris (ö. 395/1004-5),<sup>29</sup> Cevherî (ö. 400/1009-10),<sup>30</sup> Zemahşerî (ö. 538/1144)<sup>31</sup> ve Muhammed b. Ahmed Ezherî'dir (ö. 370/980).<sup>32</sup> Beyzâvî dil hassasiyetini hadislerin lafızlarını tespit ederken de

••••••••••

<sup>20</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 10-14.

<sup>21</sup> Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1.

<sup>22</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 16-21; ayrıca mukaddimenin değerlendirmesi için bk. Tâlib, "Mukaddimetü't-tahkîk", I, 24-26.

<sup>23</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 315, 529-530, 606-607; III, 40, 177.

<sup>24</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 40-41.

<sup>25</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 118.

<sup>26</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 178, 323.

<sup>27</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 323.

<sup>28</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 430.

<sup>29</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 530.

<sup>30</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 199, 361, 430.

<sup>31</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 530.

<sup>32</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 315; III, 251.



göstermektedir. Bazan *Mesâbih* nüshalarının farklarına dikkat çekerek hadislerin isnat ve lafızlarını tashih etmekte<sup>33</sup> bazan da mezkûr hadisi müellifin diğer eseri *Şerhu's-sünne*'deki rivayetiyle mukayese etmektedir.<sup>34</sup>

Şârihin rivayetlerde geçen garip kelimeler için müracaat ettiği hadis kaynakları ise Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî'nin (ö. 231/846) *Garîbü'l-hadis*'i,<sup>35</sup> Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Garîbü'l-hadis*'i,<sup>36</sup> Zemaşerî'nin *el-Fâik fi garîbi'l-hadis*'idir.<sup>37</sup> Rivayetlerin metnini zaptetme noktasında hassas bir tavır gösteren müellif çoğu zaman ilk dönem hadis kaynaklarına müracaat etmekte ve bu noktada en çok Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh*'lerini,<sup>38</sup> Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Müsned*'ini<sup>39</sup> ve Taberânî'yi (ö. 360/ 971) kullanmaktadır.<sup>40</sup>

#### IV. Şerhte İzlenen Yöntem

Kâdî Beyzâvî'nin *Mesâbih* şerhi *Tuhfetü'l-ibrâr*'ı kaleme aldığı devir VII. (XIII.) yüzyıla tekabül etmektedir. Bu asır hadis tarihi bakımından da çok canlıdır zira bu dönemde farklı coğrafyalarda yaşayan birçok müellifin hadis ilminin kalıcı eserlerini yazdığı görülmektedir. Bu yüzyılda Musul'da İbnü'l-Esrî'nin (ö. 606/1210) *el-Câmiu'l-usûl*'ü ve hadislerdeki garip lafızları izah eden *en-Nihâye*'yi kaleme aldığını, Dimaşk'ta

<sup>33</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 139, 437, 453; II, 294, 354, 513; III, 215, 306.

<sup>34</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 294, 336.

<sup>35</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 159; II, 336.

<sup>36</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 264; III, 40.

<sup>37</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 159.

<sup>38</sup> Buhârî'ye yapılan atıflar için bk. Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 282, 294; III, 150, 449, 498, 509; Müslim'e yapılan atıflar için bk. III, 306, 449, 498, 509.

<sup>39</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 282.

<sup>40</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 123.

İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) hadis usulünün en önemli eserlerinden biri olan *Ulûmü'l-hadîs*'i telif ettiğini, Hindistan'da Sâgânî'nin (ö. 650/1252) *Mesâbih*'le beraber derleme hadis eserlerinin içerisinde en öne çıkan kitap olan *Meşâriku'l-envâr*'ı yazdığını, Kahire'de Münzirî'nin (ö. 656/1258) hadislerle vaaz etmek isteyenler için âdeta bir el kitabı olan *et-Tergîb ve't-terhîb*'i telif ettiğini, Suriye'de hadis ilminin öncü şahsiyetlerinden olan Nevvî'nin (ö. 676/1277) en mühim hadis derlemelerinden biri olan *Riyâzû's-sâlihîn*'i ve Müslim şerhi *Minhâc*'ı kaleme aldığını görmekteyiz.

Bu kısımda Beyzâvî'nin *Mesâbih* şerhi *Tuhfetü'l-ibrâr*'ı merkeze alınmak ve diğer eserleri de göz önünde bulundurulmak suretiyle hadisçiliği tespit edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle hadis tarihi boyunca derleme hadis literatürü içerisinde *Meşârik* ve *Riyâzû's-sâlihîn* ile beraber en çok öne çıkan eserlerden *Mesâbih*'in şerhlerinden biri olan *Tuhfetü'l-ibrâr*'da dil analizlerinin yoğunluğuna dikkat çekilecek, sonra da şârihin müfessir, mütekellim ve fakih vasıfları da dikkate alınarak mezkûr şerhin genel bir tahlili yapılacaktır.

### A. Şerhteki Dil Tahlilleri

Şerhin en çok dikkat çeken yönü hadislerin birçoğunun îrabının yapılıp tahlil edilmesidir. Müellifin bu tavrı sonraki dönemlerde *Mesâbih*'in gerek medrese gerekse cami derslerinde sıklıkla müracaat edilen bir esere dönüşmesinde etkili olmuştur. Her ne kadar eserin Beyzâvî tarafından talebelerine okutulduğuna dair bir bilgiye rastlayamamışsak da eserin şerhinde izlenen genel yöntem bu kitabın şârih tarafından hadis meclislerinde okutulduğunu akla getirmektedir.

Şerhten anlaşıldığına göre Beyzâvî için hadisleri anlamanın öncelikli şartı cümlenin sıhhatli bir şekilde tahlilinin yapılmasıdır. Bunun için eserinin içerisinde birçok îrap örneği

bulmak mümkündür.<sup>41</sup> Onun îrap esnasında başvurduğu usûllerden ilki hadiste zikredilen lafzı şiirle istihsat ederek teyit etmesidir.<sup>42</sup> Bazan da hadisteki lafzı bir başka hadisi zikretmek suretiyle desteklemektedir.<sup>43</sup> Hadiste geçen fiiller illetliyse fiilin çekimini yapmak suretiyle âdetâ hadis tâliplerine ders veren Beyzâvî,<sup>44</sup> isimlerin tahlilini yaparken kelimenin hem veznini hem de cemi sfgasını zikredip anlamına temas etmekte ve bazı kelimelerin zabtına da yer vermektedir.<sup>45</sup> Îrap yönünden harfleri ve edatları da ayrıca değerlendirmekte, vezinden kaynaklanan mâna zenginliğini de belirtmektedir.<sup>46</sup>

Şerhte dikkat çeken bir diğer nokta da hadislerde zikredilen kelimelerin etimolojik tahlillerinin yapılmasıdır. “Aşûre” ve “zemmâra” gibi kelimelerin Arapça’daki kullanımlarına yer veren şârih,<sup>47</sup> “Allah” lafzının Süryânîce’deki “lâh” kelimesinden Arapçalaştığı,<sup>48</sup> “mesih”in İbrânîce’de mübarek anlamına geldiğini belirtmektedir.<sup>49</sup> “Telbine” ve “ticfâf” kelimelerinin ise Farsça’daki anlam karşılıklarına temas etmesi onun Farsça’yı da iyi bildiğine işaret etmektedir.<sup>50</sup> Şârih *Tuhfetü'l-ibrâr*’ı kaleme alırken yalnızca dil bilgisi tahlilleriyle yetinmemiş ayrıca

.....

<sup>41</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 47, 51, 67, 126, 183, 190, 201, 205, 284, 292-293, 360, 391, 398, 420, 525; II, 12, 20, 75, 88, 164-165, 189, 275-276; III, 12.

<sup>42</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 27; II, 114.

<sup>43</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 388.

<sup>44</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 387; III, 15.

<sup>45</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 27, 34-35, 125, 157, 387, 397.

<sup>46</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 135, 165-166, 184; III, 246.

<sup>47</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 505; II, 218.

<sup>48</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 23.

<sup>49</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 309.

<sup>50</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 107, 299. Beyzâvî'nin *Nizâmü't-tevârih* adlı tarih eserini Farsça kaleme aldığı hatırlatmakta fayda var.

hadisteki kinaye,<sup>51</sup> teşbih,<sup>52</sup> istiare,<sup>53</sup> mecaz,<sup>54</sup> mübalağa<sup>55</sup> gibi edebî sanatları da izah etmiştir. Buna ilâveten şerhinde hadislerdeki coğrafi bölge, kabile ve yer isimlerine dair açıklamalara da yer vermiştir.<sup>56</sup>

Beyzâvî'nin dil tahlillerini en başarılı şekilde sergilediği eseri hiç şüphesiz asırlarca tefsir ilim geleneğinin en önemli kaynaklarından biri olan *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* adlı tefsiridir. Ancak bu tefsire yöneltilen eleştirilerin başında sûrelerin faziletine dair kaydettiği hadislerin sıhhat durumu gelmektedir. Fezailü'l-Kur'ân bağlamında zikredilen bu hadisler noktasında Süyûtî'ye (ö. 911/1505) ait iki ana yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Kur'an'ın tamamının faziletli olduğu, ikincisi ise sûrelerin faziletinin tek tek değerlendirilebileceği şeklindedir.<sup>57</sup> Bu konuda gerek Kâtip Çelebi'nin gerekse Ömer Nasuhi Bilmen'in kanaati Kâdî Beyzâvî'nin tefsirinde sûrelerin faziletine dair zikrettiği bazı zayıf ve mevzû hadislerin mahiyetine adem-i vukufundan dolayı değil belki de onun âyîne-i kalbi safvet kesbetmiş, rabbinin nefehât-ı feyzine mazhar bulunmuş olduğundan bu hususta tesâmüh gösterdiğine yöneliktir. Bu sebepten ötürü Beyzâvî hadislerin tahric ve ta'dil esbabından kaçınmış, tergîb

.....

<sup>51</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 77, 247.

<sup>52</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 127, 363.

<sup>53</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 140.

<sup>54</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 152; II, 12, 90.

<sup>55</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 77, 147.

<sup>56</sup> Ebvâ ve Veddân köyleri için bk. II, 184; Kassi köyü için bk. III, 146; Ayr ve Sevr dağları için bk. II, 197; Yesrib için bk. II, 203; San'a ve Yemâme şehirleri için bk. III, 197; Eyle ve Aden şehirleri için bk. III, 405; Mehzûr vadisi için bk. II, 303; Tebük için bk. III, 5; Busrâ için bk. III, 14; Câbiye için bk. III, 139; Benî Mustalik kabilesi için bk. III, 20; Meâfir kabilesi için bk. III, 53.

<sup>57</sup> Süyûtî, *el-İtkân*, VI, 2100-2115. Bu tür hadislerin genel bir değerlendirmesi için bk. Akpınar, "Fezâilü'l-Kur'ân Edebiyatı", s. 177-194.

ve tevil cânibine meyletmiştir.<sup>58</sup> Tefsir kitaplarında zikredilen zayıf ve mevzû rivayetlere ilişkin Ebû Gudde'nin görüşü ise Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) Vâhidî (ö. 468/1076) ve Sa'lebi'ye (ö. 427/1035-36) uyduğu, Beyzâvî'nin ise Zemahşerî'ye tâbi olduğu şeklindedir.<sup>59</sup>

Beyzâvî'nin tefsirinde 1051 merfû ve 350 mevkuf hadis kaydedilmiştir. Eleştiriye tâbi tutulan mevzû ve zayıf hadisler noktasında Münâvî (ö. 1031/1622) *el-Fethu's-semâvî bi-tahrîci ehâdisi Tefsiri'l-Kâdi el-Beyzâvî* isimli eserini yazmış ancak kendisinin tavrı hadislerin yüzde doksanına dair bir hüküm vermemek ve “Bu hadis üzerinde durmuyorum” diyerek sükût etmek şeklinde olmuştur.<sup>60</sup> Münâvî, tahrîç çalışmasında Zemahşerî'nin *el-Keşşâfı* üzerine Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî ve İbn Hacer el-Askalânî'nin yaptığı tahrîçlerden, Tîbî ve İbnü'l-İrâkî'nin aynı esere dair hâşiyelerinden ve Sü-yûtî'nin Beyzâvî tefsirine yazdığı hâşiyeden büyük ölçüde istifade etmiştir. Ardından Himmetzâde (ö. 1175/1761-62) *Tuhfetü'r-râvî fi tahrîci ehâdisi'l-Beyzâvî* adlı eseriyle bir tahrîç çalışması yapmış ve Münâvî'nin bu eksikliğini gidermeye çalışmıştır.<sup>61</sup> Gerek Münâvî'nin gerekse Himmetzâde'nin hüküm vermediği birçok hadise *el-Fethu's-semâvî*'nin muhakkiki olan Ahmed Müctebâ b. Nezîr es-Selefi, Beyzâvî tefsirine hizmet etmek maksadıyla hüküm verdiğini ifade etmiştir. Ancak son devir Osmanlı âlimlerinden Muhammed Zâhid Kevserî'nin bu konudaki yorumu ise tefsirlerde müdevven olan hadislerin kendine münhasır bir bakış açısıyla kullanıldığı yönündedir.<sup>62</sup>

.....

<sup>58</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 188; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 352.

<sup>59</sup> Leknevî-Ebû Gudde, “Klâsik Dönem Bazı Tefsir, Hadis ve Tasavvuf Eserlerinde Yer Alan Hadislerin Değeri Üzerine”, s. 489.

<sup>60</sup> Münâvî, *el-Fethu's-semâvî*, III, 1143-1144.

<sup>61</sup> Kandemir, “Münâvî, Muhammed Abdür-raûf”, s. 573. Eserin müellif hattı yazma nüshası için bk. Hacı Selimağa Ktp., nr. 153, 257 varak.

<sup>62</sup> Kevserî, *Makâlât*, s. 489.

## B. Şerhin Kelâmî Yönü

İslâm düşünce tarihinde Beyzâvî'nin müfessir ve mütekellim kimlikleriyle daha ön planda olduğunu kabul etmemiz mümkündür. Şârihin mütekellim yönü *Tuhfetü'l-ibrâr*'da da kendisini hissettirir. Zira "Da'avât" bölümünde "Allah'ın İsimleri" başlıklı bir bahis açmış ve Allah'ın doksan dokuz isminin olduğunu ifade eden hadisi diğer hadislerin şerhine nazaran çok detaylı bir şekilde şerhetmiştir.<sup>63</sup> Şârihin esmâ-i hüsnâ konusunda *Muntehe'l-münâ fi şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ* adlı müstakil bir eseri olduğu da bilinmektedir.<sup>64</sup> Şârih bu bahiste Allah'ın isimlerini tek tek ele alarak sarf ilmi,<sup>65</sup> ârifin bu isimden aldığı pay,<sup>66</sup> ârifin görevi,<sup>67</sup> kulun nasibi<sup>68</sup> gibi yönlerden incelemiştir.

Öte yandan Mu'tezile'nin bazı görüşlerini tenkit etmekten geri durmayan şârih, *iman* ve *İslâm* kavramlarının birbirinden farklı olduğuna dair Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) görüşünü savunmakta ve gerek Mu'tezile'yi gerekse muhaddisleri eleştirmektedir.<sup>69</sup> Büyük günah işleyen kulların tövbe ettikleri takdirde de cezaya uğrayacaklarını iddia eden Mu'tezile'nin hata ettiğini savunmakta ve Allah'ın af ve cezalandırma iradesine sahip olduğuna işaret eden hadislere,<sup>70</sup> ismin tanımına,<sup>71</sup> "rızk" ve "hay" kelimelerinin tanımlarındaki farklılıklara da

<sup>63</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 20-60.

<sup>64</sup> Yavuz, "Beyzâvî", s. 102. Eserin yazma nüshası için bk. Beyzâvî, *Muntehe'l-münâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 428, 28 varak. Şerhte esmâ-i hüsnâya ilişkin yapılan yorumların *Muntehe'l-münâ* ile karşılaştırılması müellifin ilâhî isimler konusundaki yaklaşımını ve görüşlerindeki değişiklikleri de ortaya koyacaktır.

<sup>65</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 22, 30.

<sup>66</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 30, 31, 38.

<sup>67</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 27, 29, 40.

<sup>68</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 39, 41, 45.

<sup>69</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 30-31.

<sup>70</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 54, 60, 64.

<sup>71</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 23.

temas etmektedir.<sup>72</sup> Ayrıca Kaderiyye'nin kaza ve kader konusundaki fikirlerini de eleştirmekte ve “onları bu ümmetin Mecûsîler'i olarak” nitelendiren hadise atıf yapmaktadır.<sup>73</sup> Şîa'nın evliliğin sıhhati için denkliği şart koşmasının geçersiz olduğunu reddeden müellif<sup>74</sup> vahiy ilminin sırlarının yalnızca Hz. Ali ve Ehlibeyt'e öğretildiği iddiasını da tenkit etmektedir.<sup>75</sup> Beyzâvî'nin hadisleri yorumlarken kelâmî görüşlerini de şerhine mezcetmek suretiyle eklediği görülmektedir. Bu görüşlerinden belli başlıları; Cebrâil'in mahiyeti,<sup>76</sup> itikadın on altı şubeden müteşekkil olduğu,<sup>77</sup> iman-amel ilişkisinin mahiyeti,<sup>78</sup> Hz. Peygamber'i her şeyin önünde tutmanın aklî sevgiyle mümkün olduğu,<sup>79</sup> büyük günah işleyeninin durumu,<sup>80</sup> kaza ve dua arasındaki irtibat,<sup>81</sup> Ammâr b. Yâsir'i öldüren âsi topluluğun Muâviye ve kavmi olduğu,<sup>82</sup> “vechullah” ifadesinin mecaz ifade ettiği,<sup>83</sup> Allah'ın cüz'iyâtın tamamını bildiği<sup>84</sup> ve teslisi savunan hıristiyanların mahzâ şirk içerisinde bulunmalarından ibarettir.<sup>85</sup>

Beyzâvî'nin kelâmî meseleleri felsefî yönüyle ele aldığı *Tavâliu'l-envâr* adlı eserinde yirmi sekiz hadis kaydedilmiştir. Bu hadislerden ikisi muteber hadis kaynaklarında tespit

•••••

<sup>72</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 35, 52.

<sup>73</sup> Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17; Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 30, 95-96.

<sup>74</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 411.

<sup>75</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 465.

<sup>76</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 34.

<sup>77</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 36.

<sup>78</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 37-38.

<sup>79</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 39.

<sup>80</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 74.

<sup>81</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 10.

<sup>82</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 504.

<sup>83</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 90.

<sup>84</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 112-113.

<sup>85</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 62-63.

edilememiş, ikisinin hadis olarak tespiti gerçekleştirilememiş ve birisinin de mevzû hadis olduğu ifade edilmiştir.<sup>86</sup> Ancak muhaddislerin, *Tavâliu'l-envâr*'ı, Tahâvî (ö. 321/933), Neseî (ö. 537/1142) ve Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) akait kitaplarına yaptıkları tahriç çalışmalarının bir benzerine konu etmemelelerinin, mezkûr eserin felsefî tarafının baskın olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

### C. Şerhin Fıkhî Yönü

Beyzâvî'nin Şâfiî mezhebinden oluşu hadislerin şerhinde daha ziyade Şâfiî fıkhının uygulamalarını zikretmesine yol açmıştır. İmam Şâfiî'nin Mısır öncesi dönemini ifade eden “kavl-i kadîm” ve Mısır sonrası dönem görüşlerini ifade eden “kavl-i cedîd”e ait farklı fetvalarını sürekli göz önünde bulunduran Beyzâvî, her iki döneme ait fıkıh birikimini de hadislerin şerhine yansıtmıştır.<sup>87</sup> Şârih diğer mezheplerin bir meseledeki görüş farklılıklarını zikrederek kendi mezhebinin içtihadının daha doğru olduğunu da zaman zaman ifade etmiştir.<sup>88</sup>

Ayrıca ilgili hadislerin şerhinde bir meselenin hem sahâbe hem de farklı mezhepler tarafından nasıl farklı yorumlandığını göstermek suretiyle hadislerden değişik hükümler çıkarılabileceğine işaret etmiştir.<sup>89</sup> Bazan da bir hadisten çıkan birçok hükmü zikrederek hadisin farklı hükümlere kaynaklık ettiğini göstermiştir.<sup>90</sup> Meselâ abdestle ilgili hadisin şerhinde gerek Şîa'nın bu konudaki uygulamasına gerekse ilk dönem mezhep imamlarından Taberî'nin (ö. 310/922-23) görüşüne

.....

<sup>86</sup> Beyzâvî, *Tavâliu'l-envâr*, s. 267-283.

<sup>87</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 207-208, 215, 234, 269, 325.

<sup>88</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 321.

<sup>89</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 175, 188, 192, 202, 275, 277, 286, 297, 350, 499; II, 286, 384, 463, 534.

<sup>90</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 264-265; II, 362.



müracaatla hadisin farklı fikhî yorumlarına temas etmiştir.<sup>91</sup> Öte yandan şârih hadislerde zikredilen ve fıkıh ilmi içerisinde zamanla ıstılah haline gelen lafızları da kısaca izah etmekte<sup>92</sup> ve fikhî ölçü birimlerini de açıklamaktadır.<sup>93</sup>

Beyzâvî'nin fıkıh eserleri halen Şâfiî mezhebinin önemli kaynakları arasındadır. O hem fürû hem de usûl-i fıkha dair eserler kaleme almıştır. Beyzâvî'nin *el-Gâyetü'l-kusvâ* adlı kitabında Şâfiî mezhebinde müracaat edilen hadisleri fürû-i fıkıh bağlamında tespit etmek mümkündür.<sup>94</sup> Çünkü o fürû-i fıkıhın ana konu başlıklarında ilk olarak o konuya esas teşkil eden âyet ve hadisleri zikretmiştir. Beyzâvî hakkında çalışması olan Muhammed ez-Zühaylî *el-Gâyetü'l-kusvâ*'da 660 adet ahkâm hadisinin olduğunu ve bu sayının çokluğunun da Beyzâvî'nin hadis ilmindeki derinliğine işaret ettiğini söylemektedir.<sup>95</sup>

Beyzâvî'nin en muteber addedilen usûl-i fıkıh eseri *Minhâcû'l-vüsûl*'de seksen dokuzu merfû, on sekizi sahâbe sözü olmak üzere 107 rivayet kaydedilmiş ve bu hadislerin sağlamlık derecesi Subhî es-Sâmerrâî tarafından kısaca belirtilmiştir.<sup>96</sup> *Minhâc*'ı hem şerheden hem de hadislerin tahririne dair bir eser telif eden Tâceddin es-Sübki'ye (ö. 771/1370) ilâveten İbnü'l-Mülakkın da (ö. 804/1401-02) *Tezkiretü'l-muhtâc ilâ ehâdisi'l-Minhâc* adlı bir tahrir çalışması yapmıştır.<sup>97</sup> Ayrıca Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) *Tahrircü ehâdisi'l-Minhâc*'ın dışında bu eseri hem nazma çekmiş hem de tenkit etmiş,<sup>98</sup>

•••••

<sup>91</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 190-191.

<sup>92</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 233-234, 286.

<sup>93</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 260-261.

<sup>94</sup> Beyzâvî, *el-Gâyetü'l-kusvâ*, II, 522-553.

<sup>95</sup> Zühaylî, *el-Kâdi el-Beyzâvî*, s. 174.

<sup>96</sup> Kandemir, "İrâkî, Zeynüddin", 119.

<sup>97</sup> Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 463, vr. 1<sup>a</sup>-124<sup>a</sup>; nşr. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Beyrut 1415/1994.

<sup>98</sup> Nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Cidde 1399/1979.

Zerkeşî (ö. 794/1392) bu konuda yazdığı *el-Mu'teber fî tahrîci ehâdîsi'l-Minhâc ve'l-Muhtasar ve esmâi ricâlihîmâ ve lugâtihimâ* adlı bir tahriç çalışması yapmış,<sup>99</sup> Ebü'l-Fazl el-Gumârî de (ö. 1993) *el-İbtihâc bi-tahrîci ehâdîsi'l-Minhâc* adlı eserinde 118 rivayeti senet ve metinleri ile birlikte zikrederek tahriç etmiştir.<sup>100</sup> *Minhâc*'a dair yapılan bu tahriç çalışmaları Beyzâvî'nin Şâfiî usûl-i fikhını hadislerle müdellel hale getirdiğinin bir göstergesidir. Ancak gerek *el-Gâyetü'l-kusvâ*'da gerekse *Minhâc-ül-vüsûl*'de zikredilen fikhî görüşlerin Şâfiî mezhebi içerisinde ne derece tesirli olduğu ve doktrine yönelik ne tür farklılıklar getirdiği bu çalışmanın kapsamının dışındadır.

#### D. Beyzâvî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'daki Hadisçiliği

Beyzâvî'nin hadis şerh yöntemini, kaleme aldığı tek hadis eseri olan *Tuhfetü'l-ibrâr* üzerinden tespit etmek kısmen mümkün gözükmemektedir. Şârihin genel tutumundan ilk önce hadisin isnadını incelemeye tâbi tuttuğu anlaşılır. Hadis hangi sahâbî tarikiyle nakledildiyse ve sahâbî râvi çok bilinen bir zat değilse Beyzâvî, öncelikle mezkûr sahâbînin isminin nasıl okunduğunu belirtmiş ardından kimliğini kısaca açıklayarak hadisin şerhine başlamıştır.<sup>101</sup> Şayet sahâbî râvinin kimliği hakkında ihtilâf varsa bu ihtilâfı çözmeye çalışmış,<sup>102</sup> hadisin içerisinde zikredilen şahıs isimlerini de ayrıca açıklamıştır.<sup>103</sup> Hz. Peygamber'e ulaşan isnadın muttasıl mı yoksa mürsel mi olduğunu da tespit eden Beyzâvî, hadisin isnadında karşılaştığı problemleri de çözüme yolunu tercih etmiştir.<sup>104</sup>

.....

<sup>99</sup> Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 390; Zâhiriyye Ktp., Hadis, nr. 324, 1-152 vr.

<sup>100</sup> Nşr. Semîr Tâhâ el-Meczûb, Beyrut 1405/1985; Kandemir, "İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Fazl", s. 207.

<sup>101</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 197, 208, 267, 278, 328, 409, 508; II, 249, 388, 391.

<sup>102</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 388.

<sup>103</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 19, 55, 66, 511.

<sup>104</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 194, 260; II, 277.

Beyzâvî'nin hadis şerh yöntemini ortaya koyan bir diğer husus da hadislerdeki illetin tespiti ve rivayetlerin zâhiren daha sıhhatli bir şekilde anlaşılması için muhaddislerce geliştirilmiş olan ve "ulûmü'l-hadîs" olarak adlandırılan farklı hadis ilimlerini kullanma noktasında gayret göstermesidir. Beyzâvî, iki rivayetin birbiriyle çelişmesi durumunda râvilerin zühulen yaptıkları hataların tespiti noktasında muhtelifü'l-hadîs yöntemlerinden biri olan tercihe başvurulması gerektiğini söylemektedir.<sup>105</sup> Rivayetlerin mâna olarak birbiriyle çelişmesi durumunda da soru cevap yöntemini kullanan Beyzâvî, bu soruları bazan aklî bazan da lugavî cevaplar vererek yanıtlamaktadır.<sup>106</sup> Aklen muhakemeyi önceleyen, lafzan da anlamı mecaza hamletmeyi tercih eden Beyzâvî bu surette ortaya çıkan teâruzu gidermeye çalışmaktadır.<sup>107</sup> Muhtelifü'l-hadîsin ilk kuralı birbirine muarız olan rivayetleri cemetmektir. Hadislerin cem imkânı oluşmadığı takdirde ise vürut tarihlerini bilmek gerekir.<sup>108</sup> Beyzâvî, şerhinde hadis usulü kaidelerini gözetmekte ve cemedemediği rivayetlerin nâsihine ve mensuhuna dikkat çekmektedir. Nitekim ateşte pişen yemeğin yenildikten sonra abdesti gerektirdiği,<sup>109</sup> guslü gerektiren hal,<sup>110</sup> tenâsül organına temas edenin abdest alması gerektiği,<sup>111</sup> imamın oturarak namaz kıldırması<sup>112</sup> gibi rivayetlerin nesholunduğunu belirterek ihtilâfü'l-hadîsin şartlarına da riayet etmektedir.<sup>113</sup>

•••••

<sup>105</sup> Tercih yönteminin detayları için bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 196-217.

<sup>106</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 72-73.

<sup>107</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 149, 272, 433.

<sup>108</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Hadîs Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-fiker Şerhi*, s. 49.

<sup>109</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 173.

<sup>110</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 195.

<sup>111</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 175.

<sup>112</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 347.

<sup>113</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 184-185.

Beyzâvî III. (IX.) asırdan itibaren gelişen ve sistemleşen, amacı hadis metinlerinde zikredilen garip kelimeleri izah etmek olan, ulûmü'l-hadîsin bir nevi olarak da tanımlanan garîbü'l-hadîs ilminin gereğini de yerine getirmektedir. *Tuhfetü'l-ibrâr*'da kaydedilen birçok hadisteki garip kelimelerin anlamını verecek hadisi vuzuha kavuşturan Beyzâvî, kelimelerin cümle içerisindeki kullanımına yer vermekte, edebî kullanımına dikkat çekerek şiirle istişhatta bulunmayı da ihmal etmemektedir.<sup>114</sup>

Şârihin edebî yönü hadislerin yorumunda belâgat ilminden sıklıkla istifade etmesini sağlamıştır. Garip kelimeleri izah ederken şiirlerine yer verdiği şairlerin isimlerini bazan belirtmiş bazan da zikretme gereği duymamıştır.<sup>115</sup> Şiirlerinden istişhatta bulunanlar arasında Lebîd b. Rebîa (ö. 41/661),<sup>116</sup> Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728),<sup>117</sup> A'şâ Meymûn b. Kays (ö. 7/629) gibi Câhiliye dönemi ve sonrasının meşhur şairleri yer almaktadır. Kelime tahlillerinde dil âlimlerine de müracaat eden Beyzâvî,<sup>118</sup> hadislerde zikredilen kelimeleri ekseriyetle Kur'ân-ı Kerim'e müracaat ederek açıklamayı tercih etmektedir.<sup>119</sup> Şârih bu tercihinin yalnızca garip kelimelerin izahında değil ayrıca hadislerin şerhinde de daima Kur'ân-ı Kerim'e başvurmak suretiyle göstermektedir. Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ'nın karşılıklı konuşmasına yer verilen hadisin şerhinde bu karşılaşmanın gayb âleminde vuku bulduğunu levh-i mahfûz âyetlerine atıf yaparak delillendirmektedir.<sup>120</sup>

•••••

<sup>114</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 62, 151; II, 77, 155; III, 8.

<sup>115</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 67, 105, 249, 288, 291.

<sup>116</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 132, 249.

<sup>117</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 72.

<sup>118</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 126.

<sup>119</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 60, 131, 167, 335, 391; II, 554. Müellif, "ردف" kelimesini Neml sûresinin 72. âyetiyle, "مثل" kelimesini Ra'd sûresinin 35 ve Nahl sûresinin 60. âyetleriyle, "خلف" kelimesini Meryem sûresinin 69. âyetiyle, "ضياء" kelimesini ise Yûnus sûresinin 5. âyetiyle şerh etmektedir.

<sup>120</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 90.

Ayrıca levh-i mahfûzu taşıyan meleklerin “Berere” ismini taşıdığını ve bu durumun hadisle mutabık olduğunu belirtmekte,<sup>121</sup> Hz. Ömer’in fey dağıtımındaki uygulamasını yine ilgili âyetlere atıf yaparak şerh etmektedir.<sup>122</sup> Beyzâvî'nin şerh yöntemindeki bu tavrı Kur'an-sünnet bütünlüğünü gözeten bir üslûp tercih ettiğini yansıtmaları bakımından önemlidir.

Şârih bu üslûbunu bazı hadisleri açıklarken aynı konudaki hem âyete hem de hadise atıf yapmak suretiyle de zaten izhar etmektedir. Küçük günahların akabinde yapılan iyiliklerin o günahı affettirdiği,<sup>123</sup> dinin kolaylık ilkesini benimsediği<sup>124</sup> ve âsiler için ansızın gelen ölümün Allah'ın gazabı olduğu<sup>125</sup> gibi hadislerde anlam birliğini sağlamak için hem âyete hem de hadise müracaat etmiştir. Beyzâvî, Allah'ın isimlerini şerh ederken de aynı üslûbu korumuş, gerek âyetlerden delil getirerek gerekse şiirle istiştatta bulunarak esmânın daha iyi anlaşılması için konuyla ilgili âyetleri zikretmiştir.<sup>126</sup>

Beyzâvî'nin hadisleri şerh ederken sıklıkla uyguladığı bir diğer usul de konuyla ilgili rivayetleri hadislere müracaat etmek suretiyle izah etmesidir. “Namaz kılanlar (el-musallûn)” kelimesinin bir diğer hadiste *el-mü'minûn* anlamında kullanıldığı,<sup>127</sup> abdestin makbul olması için gerekli şartların neler olduğu,<sup>128</sup> hangi hallerde guslün gerektiği,<sup>129</sup> cuma günü

•••••

<sup>121</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 519.

<sup>122</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 71; ilgili âyetler için bk. el-Haşr 59/8; et-Tevbe 9/100.

<sup>123</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 230-231.

<sup>124</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 368.

<sup>125</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 428-429.

<sup>126</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 33, 36, 44-47, 53.

<sup>127</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 84.

<sup>128</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 192-193.

<sup>129</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 195-196.

gusül abdesti almanın tavsiye edilmesi,<sup>130</sup> suyun temizliği,<sup>131</sup> cemaatle namaz kılmaya iştirak etmenin önemi,<sup>132</sup> meşakkat halinde oturarak namaz kılınabildiği,<sup>133</sup> nikâhta velâyet şartı,<sup>134</sup> emzirme müddeti,<sup>135</sup> Allah için nöbet beklemenin fazileti<sup>136</sup> gibi meseleler bu yöntemi tatbik ettiği bazı rivayetlerdir. Bazan da şerhettiği rivayetin diğer tarikini zikretmek suretiyle hadisin daha iyi anlaşılmasını hedeflemekte hem îraptan kaynaklanan anlam farklılığını<sup>137</sup> hem de tashifi tespit etmektedir.<sup>138</sup>

Müellifin eserindeki iç bütünlüğü sağlamak açısından sergilediği bir diğer hassasiyet de anlam bakımından benzerlik gösteren hadisleri tekrardan kaçınmasıdır. Kaza ile ilgili hadisin şerhinin daha önce kadere iman bahsinde geçtiği,<sup>139</sup> misafir hakkının ve âdabının itisâm bahsinde izah edildiği,<sup>140</sup> Ehl-i kitabın müslüman olmasıyla ilgili meselenin iman bahsinde zikredildiği,<sup>141</sup> henüz şerhine temas etmediği Allah'ın Selâm ismine dair hadisin ileriki sayfalarda esmâ-i hüsnâ bahsinde açıklanacağı<sup>142</sup> gibi hatırlatmalarla bu hadislerin şerhini tekrar etmekten imtina etmiştir.

Beyzâvî'nin muhaddis kimliği sonraki ulemâ nezdinde hüs-nükabul bakımından müfessirliği kadar büyük bir takdir

•••••

<sup>130</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 219-220.

<sup>131</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 211.

<sup>132</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 331-333.

<sup>133</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 358.

<sup>134</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 341-342.

<sup>135</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 352-353.

<sup>136</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 579.

<sup>137</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 170; II, 309-310.

<sup>138</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 186.

<sup>139</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 9.

<sup>140</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 121; III, 9.

<sup>141</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 14.

<sup>142</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 312.

görmese de, o hadis şerhinde de müfessirler için öne sürdüğü şartları karşılamış görünmektedir. Zira şârih bir müfessirin Arap diline ve onun edebî kullanımına, Kur'an'ın hakikat, mecaz, mücmel, mufassal, âm, has gibi hususiyetlerine vâkif olmasını, esbâb-ı nüzûl, nâsîh ve mensuh gibi Kur'an ilimlerini ve önde gelen müfessirlerin söz ve tevillerini de bihakkın bilmesini şart koşturmuştur.<sup>143</sup> Şârih ayrıca Kur'an'ın bâtınî ve zâhirî anlamlarının gereğince anlaşılması için her şeyden öte kırâat-i seb'anın ve Kur'an'ın meânîsinin bilinmesinin de elzem olduğunu vurgulamıştır.<sup>144</sup>

Şârihin ilmî tavrını gösteren bir diğer husus da naklin birbiriyle teâruz ettiği bazı meselelerde muhakemeyi elden bırakmamasıdır. Suyun ayakta içilmesinin Hz. Peygamber tarafından menedildiğine dair rivayetin şerhinde Resûl-i Ekrem'in de zemzem suyunu ayakta içtiğine dair rivayete yer vermiştir. Ancak bunun gerekçesini ya oturacak müsait bir yer bulunmaması ya da insanların kalabalıklığına bağlamıştır.<sup>145</sup> Allah Teâlâ'nın kutsî bir hadiste "İnsanlar bana eza ediyor ve dehre sövüyorlar. Halbuki dehr benim. Geceyi ve gündüzü tersyüz ederim"<sup>146</sup> buyurduğunu ve bu hadisin insanlarca hadisata ve zamana sövmek şeklinde zuhur ettiğini ifade eden Beyzâvî, fâil-i hakikin ve zamanın hakikatinin Allah olduğunu ancak bu durumun insanlarca kavranamadığını söyleyerek naklin anlaşılmasında muhakemenin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.<sup>147</sup>

Beyzâvî'nin hadisleri yalnızca muhakemeyi öne çıkararak şerhettiğini ifade etmek, onun şerh yöntemini tam olarak ortaya koymamaktadır. Zira o şerhinde özellikle tasavvufî meselelere

<sup>143</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 158-159.

<sup>144</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 160-161, 529, 537.

<sup>145</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, III, 126.

<sup>146</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 57.

<sup>147</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 58.

dair izahların Allah'ın zatının ve sıfatlarının bilinmesiyle mümkün olduğunu ve bunu sağlayan ilmin ise ilm-i ilâhî olduğunu da vurgulamaktadır.<sup>148</sup> Şârihin eserinde gayet tafsilâtlı şekilde yer verdiği esmâ-i hüsnâ bahsinde ârifin vazifesine<sup>149</sup> ve kulun esmâdan aldığı paya<sup>150</sup> dikkat çekmesi, naklin aklîselim ve irfanî bilgi ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini izhar etmektedir. İnsanların Kur'an'ı ve sünneti anlama noktasında gerek aklen gerekse idrak bakımından farklı seviyelerde olduğunu, "Hikmet müminin yitik malıdır"<sup>151</sup> hadisine atıf yapmak suretiyle izah eden Beyzâvî, âlimin gerçek mânada anlayışlı ve zihni açık kimse olduğuna vurgu yapmaktadır.<sup>152</sup> Allah'ın isimleri bahsinde bu vurguyu destekleyecek şekilde esmâ-i hüsnânın *âm*, *has* ve *ehas* şeklinde üç farklı mertebedeki zümreye hitap ettiğini ihsas ettirmekte ve bu zümrelerin de sırasıyla *avam*, *ulemâ* ve *evliya* olduğunu belirtmektedir.<sup>153</sup>

## V. Sonuç

Beyzâvî'nin usûl-i fıkıh eserlerinden en çok öne çıkan *Minhâcû'l-vüsûl* ve *el-Gâyetü'l-kusvâ* adlı fûrû-i fıkıh kitapları onun Şâfî mezhebindeki belirgin yerine işaret etmektedir. Ancak fıkıh eserlerinde delil olarak kullandığı hadislerin sıhhatine yönelik bir araştırma onun Şâfî fıkının hükümlerini müdellel kılma hususundaki çabalarının da ortaya çıkarılmasını zaruri kılmaktadır. Kelâmî meselelerin felsefî yoğunluğu itibariyle üst düzeyde tartışıldığı *Tavâliu'l-envâr* adlı eserindeki hadislerin de diğer akait kitaplarına yapılan tahriç çalışmaları gibi bir incelemeye tâbi tutulması kelâm ilminde kullanılan hadislerin

•••••

<sup>148</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 525-526.

<sup>149</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 27, 40.

<sup>150</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 38, 41.

<sup>151</sup> Tirmizî, "İlim", 19.

<sup>152</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 153-154.

<sup>153</sup> Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, II, 21.



sihhati meselesine dair ilâhiyat çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandırabilir. Tefsir ilminde en çok tartışılan meselelerden biri olan sûrelerin faziletine dair hadislerin sihhati problemi Beyzâvî'nin tefsiri söz konusu olduğunda da devam etmiştir. Ancak bu vesileyle dile getirilmesi gereken bir husus da Himmetzâde'nin *Tuhfetü'r-râvî fi tahrîci ehâdisi'l-Beyzâvî* adlı çalışmasının<sup>154</sup> hâlâ yazma eser olarak Türkiye kütüphanelerinde araştırmacılar tarafından gün yüzüne çıkarılacağı günü beklediğidir.

*Tuhfetü'l-ibrâr*'ın *Mesâbihu's-sünne*'nin baştan sona kadar yapılan az sayıdaki tam şerhinden biri olması diğer şerhlere nazaran bu şerhi ön plana çıkartmıştır. Tefsiri asırlarca Osmanlı medreselerinde tedaris edilen Beyzâvî gibi bir âlimin nakil ve akıl dengesini, özellikle konu hadisler olduğunda da sihhatli bir şekilde işlemesi bu şerhin en mühim taraflarındandır.<sup>155</sup> Beyzâvî'nin şerhinde yöntemini, dili merkeze alarak kurguladığı pekâlâ söylenebilir. Zira şerh, hadislerde zikredilen kelimelerin mâna olarak açıklandığı, cümlelerin irabının yapıldığı, morfolojik tahlillere yer verildiği bir muhtevaya sahiptir. Bu durum, Beyzâvî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'ı ilim meclislerinde okutmuş olması ihtimalini akla getirmektedir. Şerhte yöntem olarak hadis usulünde “tarîku'l-halli ve'l-bahs” denilen yani detaylı bilgilere yer verilmeyen, garip kelimelerin izah edildiği, zor ve kapalı ifadelerin vuzuha kavuşturulduğu, senetteki az rastlanan isimler okunarak râvilerin kimliğinin tespit edildiği bir tarzın benimsendiği tespit edilmiştir.<sup>156</sup>

•••••

<sup>154</sup> Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 511; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 462.

<sup>155</sup> Beyzâvî'nin aklî ve naklî ilimleri cemetmedeki başarısı İbn Habîb el-Halebî (ö. 779/1377) tarafından da övülmüştür (Tâlib, “Mukaddimetü't-tahkîk”, I, 21).

<sup>156</sup> Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 67.

Hâsılı bu şerh vesilesiyle günümüze bir ışık tutmak istersek gerek Kur'ân-ı Kerim'in gerekse hadîs-i şeriflerin her türlü aklî yorumdan arındırılarak lafızcı yaklaşımlara teslim edildiği, diğer yandan da lafızların aşırı yoruma tâbi tutulmak suretiyle anlamlarının buharlaştırıldığı bir dönemde Beyzâvî gibi akıl ve nakil dengesini gözetemeyen mutedil âlimlerin açtığı bu sıhhatli yolun devam ettirilmesi elzem gözükmektedir.

## Kaynakça

- Akpınar, Ömer Faruk, “Fezâilü'l-Kur'an Edebiyatı”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi*, IX/17 (2011), s. 177-194.
- Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Beyler, Muhammet, “Ekmelüddîn Bâbertî'nin Hadis Şerhçiliği”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/11 (2016), s. 160-199.
- Beyzâvî, Kâdî, *el-Gâyetü'l-kusvâ fi dirâyeti'l-fetvâ*, nşr. Ali Muhyiddin el-Karadâğî, I-II, Kahire: Dârü'n-nasr, 1980-82.
- Beyzâvî, Kâdî, *Tavâliu'l-envâr: Kelâm Metafizigi (Metin-Çeviri)*, trc. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Beyzâvî, Kâdî, *Tuhfetü'l-ebâr: Şerhu Mesâbihî's-sünne li'l-İmâm el-Begavî*, nşr. Nüreddin Tâlib, I-III, Beyrut: Dârü'n-nevâdir, 1433/2012.
- Bilmen, Ömer Nuhu, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973-74.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muh-telifü'l-Hadis İlmî)*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1982.
- Daudi, Halid Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Şah Velîyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Durmuş, İsmail, “Mukaddime”, *DİA*, 2006, XXXI, 115-117.
- Düzenli, Muhittin, “Beğâvî'nin Kitabı'l-Mesâbih Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası ve Diğer Nüshalarla Mukayesesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XIV/3 (2014), s. 257-284.
- Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-maârif li'n-neşr ve't-tevzî', ts.
- Erkaya, Musa (trc.), “Mesâbihü's-sünne'nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer el-Kazvî'nin Risalesine İbn Hacer el-Askalânî'nin Cevapları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/2 (2006), s. 95-108.

- Fehmî, Abdülazîz b. Mübârek, *Kitâbü Tuhfeti'l-ebrâr şerhu Mesâbîhi's-sünne li'l-İmâm Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî* (yüksek lisans tezi), Câmîatü Ümmi'l-kurâ, ts.
- Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmiu's-şürûh ve'l-havâşî*, I-III, Ebûzabî: el-Mecmau's-sekâfî, 1425/2004.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Mesâbîhu's-sünne", *DİA*, 2004, XXIX, 258.
- İrâkî, Zeynüddin, *Tahrîcü'l-ehâdis ve'l-âsârü'l-vâkıa fî minhâci'l-Beyzâvî*, nşr. Muhammed b. Nâsir el-Acemî, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Hadîs İstilahları Hakkında Nuhbetü'l-fiker Şerhi*, trc. Talât Koçyiğit, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Kandemir, M. Yaşar, "İrâkî, Zeynüddin", *DİA*, 1999, XIX, 118-121.
- Kandemir, M. Yaşar, "İbnü's-Siddîk, Ebü'l-Fazl", *DİA*, 2000, XXI, 206-207.
- Kandemir, M. Yaşar, "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", *DİA*, 2006, XXXI, 572-575.
- Karacabey, Salih, "XV. ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4 (1992), s. 227-236.
- Kâtîb Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, I-II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941-43.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî, *Hadîs Literatürü*, trc. Yusuf Özbek, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Kevserî, M. Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.
- Leknevî, M. Abdülhay – Abdülfettâh Ebû Gudde, "Klâsik Dönem Bazı Tefsir, Hadis ve Tasavvuf Eserlerinde Yer Alan Hadislerin Değeri Üzerine", trc. Hayati Yılmaz, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 13 (2004), s. 469-492.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *el-Fethu's-semâvî bi-tahrîci ehâdisi Tefsiri'l-Kâdî el-Beyzâvî*, nşr. Ahmed Müctebâ b. Nezîr es-Selefi, I-III, Riyad: Dârü'l-âsime, 1409.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-VII, Medine: Mücemmau'l-Melik Fehd li-tıbbâati'l-Mushafi's-şerîf, ts.

- Tâlib, Nüreddin, “Mukaddimetü't-tahkik”, Beyzâvî, *Tuhfetü'l-eb-rar: Şerhu Mesâbihi's-sünne li'l-Îmâm el-Begavî* içinde, nşr. Nüreddin Tâlib, Beyrut: Dârü'n-nevadir, 1433/2012, I, 5-40.
- Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-maârif li'n-neşr ve't- tevzi', 1417.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Beyzâvî”, *DİA*, 1992, VI, 100-103.
- Zühaylî, Muhammed, *el-Kâdi el-Beyzâvî: el-Müfessir, el-usûlî, el-mütekel-lim, el-fakih, el-müerrih, el-edîb, sâhibü't-tesânifi'l-meşhûre*, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1408/1988.